

17. Співає "Джерело". Репертуарний збірник з традиційного гуртового співу для студентів спеціалізації "Фольклор та народний спів": – Рівне, 1997. – 104 с.
18. Столярчук Богдан. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. – Рівне: Ліста, 1997. – 366 с.
19. Типкевич Р.К. Поліська намітка // Волинські дзвони. – 1995. – Вип. I. – С. 34–38.
20. Терешко Р.К., Шевчук С.І. Фольклорно-етнографічний ансамбль "Троян" села Люхча Сарненського району. – Рівне, 1987. – 4 с.
21. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К.: Радянська школа, 1978. – 180 с.
22. Торчик В.Г. Коровайні мотиви Сарненщини. – Рівне, 1996. – 30 с.
23. Цапун Р.В. Студії календарно-обрядової пісенної культури Полісся (за фольклорно-етнографічними матеріалами с. Люхча Сарненського району Рівненської області) // Проблеми вивчення та пропаганди народної творчості як складової частини української національної культури: – Рівно, 1990. С. 105–107.
24. Шевчук С.І. Волинське Полісся: традиції, проблеми успадкування фольклору // 36. Духовна культура України: якій їй бути завтра? – Луцьк, 1993. – С. 16–18.
25. Шевчук Степан. Жертовність для утвердження України. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – 100 с.
26. Шевчук Степан. З історії фольклористично-краснознавчих пошуків на Поліссі // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1966. – С. 373–378.
27. Шевчук С.І. На сторожі народних творінь // Зміна, 1987. – 15 січня.

Валентина Надольська, м. Луцьк

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА НА ЗАХІДНОМУ ПОЛІССІ В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (II пол. XIX – поч. XX ст.)

Соціально-економічний розвиток Західного Полісся¹ в другій половині XIX – на початку XX ст. визначався утвердженням капіталістичних відносин, формуванням нової соціальної структури. Однак минуле регіону, його віддаленість від культурних та промислових центрів, панування тут дрібнотоварного виробництва, нерозвиненість транспортних зв'язків і певна ізольованість краю стали визначальними чинниками повільних, порівняно з іншими регіонами України, темпів розвитку нових відносин.

Основу економіки Західного Полісся продовжувало складати сільське господарство. Проте значні зміни, які відбулися в суспільно-політичному житті Російської імперії в результаті скасування кріпосного права, дали поштовх для розвитку промислового виробництва. Порівняно з серединою XIX ст. в 90-х роках кількість фабрик і заводів, працюючих на них робітників зросла у Волинській губернії практично вдвічі, загальна сума річного виробництва збільшилася більше ніж у 9 разів. Проте таке зростання відбувалося в першу чергу за рахунок розвитку промислових закладів південних і східних повітів Волині, яким за вказаними показниками істотно поступалося Західне Полісся. Так, по виробництву промислової продукції Ковельський повіт посідав останнє місце в губернії. Однак повільні зрушення спостерігалися і в цьому регіоні. У структурі промисловості провідну роль продовжували відігравати ті види виробництва, які орієнтувалися на місцеву сировинну базу.

Значно розширили об'єми виготовленої продукції промислові заклади, які займалися обробкою сировини рослинного

¹ На території Західного Полісся відповідно до адміністративно-територіального поділу Російської імперії локалізувалися більшість площі Володимир-Волинського, Луцького, Рівненського і Ковельського повітів. При аналізі статистичних даних повітові центри не враховувалися, за винятком м. Ковеля.

походження. Серед них кількістю робітників і обсягами виробництва виділялися цукрові заводи, винокурні, лісопильні підприємства. На новій капіталістичній основі інтенсивного розвитку набула деревообробна промисловість, підприємства якої були в Ковелі і практично в усіх середніх містечках. Це були лісопильні (тарпаки), заводи по виробництву сірників, меблів, паркету. В зазначений час на Західному Поліссі з'являються акціонерні компанії, які створювалися з метою експлуатації лісових матеріалів. Одне з найбільших - „Товариство по експлуатації лісових виробів на Поліссі” - в особі свого представника, пруського підданого Вільгельма Рау придбало в Рівненському повіті Степанський масток, до якого входило близько 40 000 дес. лісу. Керуючись комерційними міркуваннями, товариство проводило в значних розмірах вирубку лісу не тільки в мастку, але й в сусідніх лісах, які купувалися під зруб. Спеціально для вивезення вирубаного і обробленого на лісопильному заводі лісу на станції Клевань була прокладена Степанька залізнична гілка протяжністю 51 верста.

На початку 90-х років XIX ст. деревообробне підприємство „Товариство технічної розробки лісових виробів” було створено в Оржеві. До його складу на початку XX ст. увійшли лісопильний завод, фанерна й паркетна фабрики, які виробляли високоякісний паркет, різану та клеєну фанеру, дошки з дуба та хвойних дерев [7, 8-9]. В другій половині XIX ст. об'єми лісорозробок значно зросли, що супроводжувалося істотним зменшенням площ лісів. Лише в Луцькому повіті за п'ятнадцять років (1864-1880) лісові площі скоротилися в півтора рази, а Ковельському зменшилися майже вдвічі.

Здавна в регіоні було розвинуте виробництво смоли. Якщо у першій половині XIX ст. смолокурінням як промислом займалися лише у спеціальних ямах, то з 70-х рр. розпочалося промислове виробництво смоли. Вдосконалені підприємства знаходилися у великих власників: графині Потоцької в Володимир-Волинському повіті, поміщика Довгайно в Ковельському, Клеванському мастку Удільного відомства Рівненського повіту [1, 292].

Важливе місце в економіці губернії, як і всієї України, посідала винокурна (горілчана) промисловість. Значним був об'єм виробництва 44-ьох гуралень західних повітів краю.

Великими обсягами виробництва і кількістю робітників виділялися цукрові заводи. На території Західного Полісся на початку XX ст. лише одне підприємство такого типу випускало свою продукцію в Рівненському повіті. Воно було побудоване в Корці в 1898 р. графом Й.Потоцьким. На заводі працювало 248 робітників, які в рік виготовляли продукції на 664 945 рублів.

На базі хмелярства в регіоні створюється пивоварна промисловість. На початку XX ст. майже все виробництво пива в Україні знаходилося в руках чехів і німців. У містах вони задовольняли весь попит на пиво, споживання якого швидко зростало і серед українського сільського населення. Шість закладів такого типу випускало свою продукцію і на досліджуваній території губернії, в тому числі в Березно, Корці, Любомлі, Людвиполі, Степані, Тучині [8, 3].

Серед назв населених пунктів Західного Полісся досить часто зустрічалось слово „гута”. У таких поселеннях, або поблизу них працювали невеликі скляні заводи. Оскільки виробництво скла потребувало багато палива, то засновувалися вони саме у північних повітах Волині. Великим підприємством на той час був склозавод у Рокитному, що перебував у власності Бельгійської компанії, де працювало понад 270 робітників [3, 521]. Відповідно до договору з головним управлінням державної винної монополії підприємство мало постійні замовлення на виготовлення скляного посуду. Наприкінці 1911 р. став до ладу склозавод в Костополі, на якому працювало 100 робітників. Продукція скляних заводів задовольняла й місцеві потреби.

Вдосконалюються старі та будуються нові цегельні. Великий, як для того часу, завод був побудований у Маневичах, де працювало близько 50 робітників [2, 157].

З прокладенням залізничних шляхів сполучення в регіоні починають працювати залізничні підприємства. На станції Ківерці правління Південно-західної залізниці збудувало шпалопросувальний завод потужністю близько 200 тис. шпал на рік. На початку XX ст. залізничні підприємства Ковеля

(майстерні, цех підйомного ремонту та ін.) давали роботу близько 4 тисячам робітників, що складало майже 12% мешканців повітового центру.

Дрібними промисловими заводами Західного Полісся, на яких працювало від 5 до 50 робітників, виготовляючи продукції на декілька сот рублів, залишалися шкіряні, суконні, свічкові, воскобійні виробництва. На них не використовувалося нове обладнання, домінувала ручна праця, відсоток виробленої такої продукції був невисоким у порівнянні із загальною товарною масою, що випускалася підприємствами регіону. Такі заклади служили виключно для задоволення місцевих потреб населення.

Своєю кількістю та обсягами виробництва в досліджуваному регіоні виділялися борошномельні заклади. Найбільше на Західному Поліссі діяло вітряних і водяних млинів, незначним було число (29) таких, що приводилися в рух кінською силою. Високою продуктивністю характеризувалися парові млини. Один з них був збудований в 1874 р. у селі Переспа Луцького повіту й належав товариству пруських підданих „Тон і Фреймарк”. Млин мав 6 постав, 3-и з яких виготовляли крупу. За добу тут намеловали 60 чвертей продукції [1, 303].

Таблиця. Заклади промислового виробництва, 1904 р. [4]

Фабрики, заводи, млини	Луцький повіт			Рівненський повіт			Володимир-Волинський Повіт			Ковельський повіт		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Шкіряні	8	9	925	11	41	316000	5	5	1390	9	37	10350
Суконні	19	85	37200	7	21	8886	-	-	-	-	-	-
Свічкові	-	-	-	2	4	230	-	-	-	-	-	-
Воскобійні	-	-	-	2	2	230	-	-	-	-	-	-
Млини парові	8	52	93700	6	26	18577	2	10	15150	2	24	15300
Млини водяні	18	27	40690	14	71	119070	18	61	85185	4	6	1610
Цукрові	-	-	-	1	248	664945	-	-	-	-	-	-
Масло бійні	13	20	1337	14	27	3275	29	44	2940	24	33	2585

Продовження

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Винокурні	14	231	19329	13	613	26006740	9	72	178930	8	59	102466
Пивоварні	2	8	35000	2	24	56700	1	10	16500	1	3	7600
Свилярні	14	27	11480	22	51	26255	14	51	22100	5	10	5300
Лісопиляні	6	61	43825	8	272	520646	1	8	2000	2	20	9500
Цегельні	6	135	54627	27	219	70048	9	37	4814	1	6	3000

Як видно із загального співвідношення кількості капіталістичних підприємств і працюючих на них робітників, більшість підприємств мало чим відрізнялася від майстерень. Але існували вже й відносно великі заклади. Наприклад, на двох заводах по виробництву попелу в Рівненському повіті налічувалося 722 робітників. Проте середній показник зайнятості на кожному із підприємств, які складали більшість, не перевищував 10-15 чол. [5, 38-55].

В цілому ж за розвитком промисловості західнополіський регіон істотно поступався решті повітів Волинської губернії. Сума оборотів промислових закладів Рівненського повіту складала лише 8,1% загальної суми виробництва краю, відповідно Луцького – 2%, Володимир-Волинського – 1,7%, Ковельського – 0,6%. Хоча промисловість у пореформений період і зробила крок у своєму розвитку, проте залишаючись дрібною, не могла задовільнити потреби населення в промислових товарах, тому й не мала значного впливу на скорочення натурального господарства на селі.

Паралельно із збільшенням кількості закладів промислового виробництва розвивалася й система обслуговування виробника, про що свідчила поява прокатних станцій сільськогосподарських машин, розгортання діяльності кооперативних об'єднань. На Поліссі, як і в цілому в губернії найбільшого поширення набули споживчі, кредитні та ощадно-позичкові товариства. Розвитку кооперації сприяло Волинське губернське земство, яке створювало каси дрібного кредиту, заохочувало до кредитування кооперативів відділення Державного банку тощо. Найбільш активно кооперативний рух розгорнувся у Володимир-Волинському повіті, де напередодні війни діяло 27 кредитних товариств і 2 ощадно-позичкові каси. В Рівненському (9 і 4), Луцькому (9 і 4), Ковельському (2 і 3) повітах таких об'єднань було утворено значно менше [6, 26].

Розвиток промисловості, рух населення, збільшення міст були тісно пов'язані із будівництвом шляхів сполучення. В середині 80-х рр. територію Західного Полісся перетнули лінії Вільно-Рівненської і Поліської залізниць, що сприяло розвитку економічних зв'язків з більш віддаленими регіонами, поступовому втягуванню промисловості Західного Полісся в загальноросійський ринок, розширенню міжнародних торговельних та інших економічних відносин. Побудова мережі залізниць здешевила транспортування товарів, зробила можливим перевезення на великі відстані значної кількості вантажів промисловості й сільського господарства. Центрами економічного життя стали міста, які розташовувались на перетині транспортних магістралей, нові містечка, залізничні станції та ремісничо-промислові центри. На Брестській дільниці Південно-західної залізниці це були: Клевань, Ківерці, Переспа, Голоби, Мизово, Кримно, Заболоття. На Рівненському відділі Поліської залізниці відповідно - Висоцьк, Домбровиця, Сарни, Костопіль. В цей час значним залізничним вузлом північних повітів губернії стає місто Ковель, де пересікалися між собою Києво-Брестська ділянка Південно-західної залізниці й Привісленська залізниця. На початку XX ст. від Ковеля залізничні колії відходили п'ятьма променями - на Брест, Київ, Володимир-Волинський, Холм і Здолбунів. Найдовші залізничні шляхи пролягали через територію Рівненського (220 верст) і Ковельського (117 верст) повітів. В цьому відношенні їм значно поступалися Луцький (46) і Володимир-Волинський (42) повіти [1, 26].

Промисловий переворот зумовив поширення процесу урбанізації. У Західному Поліссі зростають міста і містечка, в яких засновуються нові підприємства, населення зростає за рахунок вивільнених від особистої залежності селян, робітництва, що формується в окремий соціальний стан. Так, якщо в 1886 р. в містечку Любешові налічувалося 137 дворів і 828 мешканців, то через десять років, під час першого російського перепису кількість дворів тут збільшилася майже вдвічі і складала 233, мешканців - більш ніж в три рази і досягла 2739 осіб. Лише за 15 років (1897-1912) населення повітового міста Ковеля зросло до 29 581 чол. (на 61 %), посівши за своєю кількістю третє місце в губернії. Змінюється сам вигляд повітових (м.Ковель) і волоських

центрів (всього в досліджуваному регіоні їх налічувалося 51), в яких зводяться кам'яні споруди місцевих управлінь, поштово-телеграфних відділень, училищ і лікарень.

Таким чином, політико-економічні перетворення другої половини XIX - початку XX ст. порушили традиційний устрій населення Західного Полісся, хоча і в значно менших масштабах порівняно з іншими регіонами України. Збільшення кількості капіталістичних підприємств, розвиток торгівлі руйнували традиційну специфіку народного життя. Істотних змін зазнали міста і містечка краю. Однак, не зважаючи на активізацію процесів втягування населення Західного Полісся в єдиний соціально-економічний простір імперії, в регіоні, більшість мешканців якого складало бідне селянство, ще довгий час зберігалися давні традиції.

Джерела:

1. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. Ч.I. - К., 1887. - 368 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область. К: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. - 748 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Рівненська область. - К: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. - 656 с.
4. Обзор Вольнской губернии за 1904 год. - Житомир, 1905. - Приложение I.
5. Памятная книжка Вольнской губернии на 1895 год. - Житомир, 1895. - 340 с.
6. Сплотчина. - 1913. - № 7.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі - ЦДАУ), ф.575, оп.1, спр.1.
8. ЦДАУ. Ф.707, оп.225, спр.127.